

УДК 159.923.5+159.924.24

О.Ю. Пурло

Особистість: суб'єкт або автор життєтворчості?

Використання поняття “автор” для визначення ролі особистості в процесі життєтворчості дозволило виділити психологічні особливості прояву особистості як творця свого життя: зрілість, здатність до вибору, прийняття відповідальності і до трансценденції. Подальші перспективи дослідження життєтворчості пов'язані з розглядом екзистенційної кризи як умови становлення особистості автором життя.

Ключові слова: особистість, суб'єкт, життєтворчість, потреба, самоорганізація.

Использование понятия “автор” для определения роли личности в процессе жизнетворчества позволило выделить психологические особенности проявления личности как создателя своей жизни: зрелость, способность к выбору, принятию ответственности и трансценденции. Дальнейшие перспективы исследования жизнетворчества связаны с рассмотрением экзистенциального кризиса как условия становления личности автором жизни.

Ключевые слова: личность, субъект, жизнетворчество, потребность, самоорганизация.

Постановка проблеми. Проблематика життєтворчості вперше оформилася в психології в розробках Л.В. Сохань і її послідовників [12]. У тому або іншому ступені питання особистості як свідомого автора свого життя розглядалися російськими та українськими дослідниками в психології життєвого шляху, психології особистості і психології творчості, а зарубіжними – в екзистенційній і гуманістичній психології. Не дивлячись на достатню представленість понять “суб'єкта” і “особистості” в психологічних дослідженнях, ступінь розробленості даної проблематики стосовно психології життєтворчості обмежується констатацією тези про те, що особистість, як суб'єкт, є творцем свого життя, що йде від С.Л. Рубінштейна [13]. При цьому не виділяються специфіка особистісних проявів автора життя, процес формування особистісної творчої позиції по відношенню до власного життя, а також підстави, за якими ту або іншу особистість можна було

б віднести до суб'єкта (автора) життєтворчості. Водночас, залишається невирішеним питання про коректність застосування терміна “суб'єкт” щодо особистості як ініціатора творчості свого життя у зв'язку із неможливістю чітко розмежувати джерело (суб'єкт), умови, процес і результат (об'єкт) життєтворчості.

Необхідність розробки виділеної проблематики обумовлена потребою людей, які звертаються до психологічної консультації, знайти не тільки вирішення нагальної проблеми, але і відповісти на базові питання людського існування: “Який я, як людина?”, “Чи можу я що-небудь змінити в своєму житті?” і “Якщо можу, то який вибір я здійснию, і як?”. Відповідно, для психолога у цій ситуації необхідне не тільки володіння практичними навичками і вміннями, але, в першу чергу, розуміння суті визначення особистості як автора свого життя, що вимагає теоретичного осмислення виділеної проблеми.

Мета статті полягає у виділенні психологічних особливостей прояву особистості як автора життєтворчості.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Хоча визначення особистості не входить до завдань статті, не буде зайвим уточнити використане нами значення цього поняття. У цій статті під особистістю мається на увазі інтегральна якість людини, об'єднуюча в цілісність всі її психічні властивості, процеси і відносини, детермінована внутрішніми та зовнішніми чинниками існування індивіда, яка різко відрізняє її від інших людей [9, С. 29].

Розгляд у психології особистості як суб'єкта, тобто як способу реалізації людиною своєї “власне людської” суті в світі, бере свій початок у роботах С.Л. Рубінштейна, в яких до базових якостей суб'єкта відносяться активність, творче джерело, здібність до самостійності, самодетермінації, самоудосконалення [13]. Для С.Л. Рубінштейна одним із ключових моментів в реалізації можливості людини бути суб'єктом було “етичне” вимірювання його проявів, пов'язане з екзистенційними категоріями “вибору”, “свободи”, “відповідальності”, “сенсу”.

На жаль, в подальших розробках поняття “суб'єкт” на радянському і пострадянському просторі почала домінувати думка про те, що “до числа особливостей суб'єкта не входять ті, які поміщені в поняттях духовності, гуманності, мораль-

ності, совісті, добродіяння, тощо” [3, С. 41], тобто те саме рубінштейнівське “етичне” в людині.

Подібному погляду нібито протистоїть, а, по суті, – підтверджує його, розгляд суб’єкта як “творця своєї історії, вершителя свого життєвого шляху” А.В. Брушлинським, оскільки “це означає ініціювати і здійснювати ... види специфічно людської активності” [4, С. 5], що цілком відповідає домінуванню діяльності над суб’єктом і якостей над особистістю в суб’єктно-діяльнісному підході. Не вносить ясність до поняття “суб’єкта” і інше визначення А.В. Брушлинського: “суб’єкт – це вища системна цілісність всіх складних і суперечливих якостей, у першу чергу психічних процесів, станів і властивостей, свідомості і несвідомого” [5, С. 10].

Про збереження тенденції підміняти “людське” в людині “науково-психологічним” свідчать і інші роботи. Так, К.В. Карпинський у монографії, присвяченій поняттю суб’єкта життя, аналізує суб’єкт як “окремий прояв особистості в певному виді довільної активності, виражений в особовій регуляції цієї активності” [8, С. 16].

О.М. Волкова визначає суб’єкт як “властивість особистості **продувати** ... зміни. В основі цієї властивості лежить відношення людини до себе, як до **діяча**” [6, С. 35], тобто як до “першопричини власних дій” [6, С. 37].

О.А. Сергієнко приводить наступну дефініцію: “суб’єкт – якісно визначений **спосіб самоорганізації**, саморегуляції особистості, спосіб узгодження зовнішніх і внутрішніх умов здійснення діяльності в часі, центр координації всіх психічних процесів, станів, властивостей, а також здібностей, можливостей і обмежень особистості по відношенню до об’єктивних і суб’єктивних цілей, домагань і завдань **діяльності**” [14, С. 185], яке сходить до поглядів Б.Г. Ананьєва, де людина, як суб’єкт, виступає як певний **етап людського розвитку**, що припускає формування психічних властивостей і механізмів в процесі професійної (виробничої) діяльності [2] (виділено мною – О.Ю.).

Традиція дослідження категорії суб’єкта, задана в працях Б.Г. Ананьєва розвивається в роботах Б.Ф. Ломова. Особливу увагу він приділяє базовій характеристиці людини – її цілісності як суб’єкта життєдіяльності. Але до загального визначення суб’єкта вона не увійшла: “Суб’єкт – це живий **тілесний індивід**, включений у загальний взаємозв’язок явищ **мате-**

ріального світу, що підкоряється об'єктивним законам буття” [11, С. 144].

Отже, “суб’єкт” в сучасній психології виступає як “системна цілісність”, “властивість”, “прояв” або “спосіб саморегуляції” особистості і навіть як етап людського розвитку. Як видно з наведених визначень, поняття “суб’єкт” характеризує якусь абстракцію, ідеальний конструкт, позбавлений самостійного статусу, якому, проте, приписуються якості, що мусять описувати якусь сутність, що володіє цим статусом. Такими якостями є, наприклад, творче джерело, активність, самодетермінація. Коректність використання цих якостей для характеристики суб’єкта згідно описаним визначенням викликає сумнів. Чи може бути активною властивість особистості, мати творче джерело етап людського розвитку або володіти самодетермінацією спосіб реалізації особистості?

У зв’язку з цим виникає питання, про що ж, про якого “суб’єкта” йде мова у так званому “суб’єктно-діяльнісному” підході, яка сутність стоїть за поняттям, що так полюбилася сучасним психологам?

Якщо звернутися до праць С.Л. Рубінштейна, стає зрозуміло, що він не вводив нового поняття в психологію, а сам термін “суб’єкт” використовував або стосовно людини у філософському сенсі, як позначення ініціюючого джерела якого-небудь процесу (наприклад, при розгляді наукових методів пізнання), або як синонім слів “людина” і “індивід”. На це вказують перші рядки розділу “Предмет психології” з фундаментальної праці цього автора “Основи загальної психології”: “Психічні явища виступають як процеси і як властивості конкретних індивідів; на них зазвичай лежить відбиток чогось особливо близького суб’єктові, що їх випробовує”, і далі: “Свідомість людини – не замкнутий внутрішній світ. Свідомість суб’єкта не зводиться до чистої, тобто абстрактної, суб’єктивності, що ззовні протистоїть всьому об’єктивному” [13]. Якості суб’єкта, які були виділені С.Л. Рубінштейном (творчість, активність, самодетермінація, відповідальність і ін.) є, перш за все, якостями людини.

Отже, спроби сучасних психологів приписати С.Л. Рубінштейну введення нового поняття (у деяких джерелах – категорію) в психологію, не результативні. Початок цієї фальсифікації був покладений в 1970-х рр. К.А. Абульхановою-

Славською [1], яка при обґрунтуванні власної концепції “виявила” роль суб’єкта в концепції С.Л. Рубінштейна, яка створювалася з 1920-х по 1950-ті рр. Потім таке трактування було підхоплене іншими психологами [3-6; 8; 10; 14; 15], які досить вільно інтерпретують роботи цього видатного вченого для додання ваги власним дослідженням.

Цікавим є підхід В.А. Татенко до визначення суб’єкта. Згідно її думки, суб’єкт – це “істота, яка самоінтегрується по “висхідній” навколо своєї суті, що самостійно, вільно і творчо здійснює свою життєдіяльність і розвивається в цій якості впродовж всього життя у формі особистості, індивідуальності як специфічно людських відносин” [15, С. 185]. Здавалося б, тут поняття суб’єкта не пов’язане з філософським, гносеологічним контекстом, що дає підставу для розгляду особистості як суб’єкта життєтворчості. Але подальше розкриття В.А. Татенко завдань, які вирішуються людиною як суб’єктом, зводить нанівець цю можливість.

Так, людина як суб’єкт вирішує три завдання:

1. Пізнання і перетворення свого зовнішнього світу.
2. Пізнання і розвиток свого внутрішнього світу.
3. Пізнання і розвиток себе як суб’єкта власного психічного життя, і свого буття взагалі.

Отже, навіть гуманістично орієнтовані підходи вітчизняної психології не здатні вийти за межі гносеологічної діади “суб’єкт – об’єкт”.

У зв’язку з результатами проведеного аналізу постає питання про те, в яких термінах і поняттях можна описати людське в людині і його найвищий ступінь прояву – творіння свого життя?

Використання філософського поняття “суб’єкт” виявляє тут свою неспроможність, оскільки особистість, як суб’єкт життя у момент ініціації процесу його зміни, в першу чергу, ініціює зміни в собі, виступаючи одночасно об’єктом. Неприпустимість злиття суб’єкта і об’єкта життєтворчості підкреслювалася Л.В. Сохань, яка вказувала на те, що особистість, як ініціатор життєтворчості, змінює позицію суб’єкта на позицію об’єкта [12].

Проте подібне зауваження не знімає внутрішньої суперечності використання суб’єкт-об’єктних пояснень стосовно людини і її внутрішнього світу: якщо особистість в даний

момент виступає суб'єктом зміни, то що є в цей час об'єктом цих змін, а у разі, коли постульований об'єктний статус змінюваної особистості, хто або що претендує на роль суб'єкта, ініціюючого ці зміни? Як вірно відзначила Л.І. Воробйова, “науковому розуму не під силу справлятися з проблемою власне людського в людині” [7, С. 151].

Ситуація життєтворчості пов'язана з тим, що творіння свого життя – це не просто процес змін і перетворень життєвих програм і стратегій, заснованих на ціннісних орієнтаціях, розвинутих саморефлексії та самопізнанні. Це акт вибору, причому *вибору* не між наявними, доступними для привласнення альтернативами життя, а *вибору народження*, під час якого створюється людина, здатна здійснити це життя.

Л.І. Воробйова пропонує використовувати в цьому випадку поняття “автор”, обґрунтовуючи адекватність його застосування сутнісними характеристиками даного поняття [7]. Так, згідно її думки, автор – це завжди конкретна особистість, що володіє здібністю до проекції себе у все, чим вона займається і в те, як живе. Автор вкорінений у світі, в буттєвому контексті, який має на увазі певний екзистенційний досвід (досвід відкидання або прийняття, болю, радості, туги, самоти, відповідальності, любові, власній скінченності і так далі). Автор смертний, а тому причетний до всіх модусів існування і здатний на вчинок як реалізацію цілісності сенсу життя та сенсу смерті. Причетність автора має на увазі не життєдіяльність, а відповідальність і свободу вибору свого життя. “Щоб бути автором свого життя, потрібно мати до нього відношення, як до твору, тобто цілого, такого, що володіє сенсом” [7, С. 157]. Автор є контекстуальним, оскільки сенс вчинку отримується з культурного контексту. Автор є подієвим: подія – необоротна, оскільки пов'язана із смисловим вимірюванням життя і містить сенс всього, що передувало й буде надалі. Подія є становленням, і акт цього становлення – це творчий, авторський акт. Автор вкорінений “в універсумі культури, тобто пов'язаний сенсом” [7, С. 157], який завжди може бути вираженим, але не завжди – висловленим. Особистісна унікальність автора є наслідком безповоротності вибору, оскільки, вибираючи одні можливості, людина відсікає інші. “Кожен вибір фіксує певне місце в духовно-екзистенційному просторі, і, здійснюючи свої вибори, людина визначає топологію свого шляху в ньому” [7, С. 158].

Виходячи із вищесказаного, представляється, що поняття “автор”, яке виражає духовно-екзистенційний вимір людини і його прояв у виборі і створенні свого життя, є адекватнішим для опису життєтворчості, ніж поняття “суб’єкт”, що відображає, як правило, гносеологічну установку і, за рідкісним виключенням, використовується для визначення ініціатора якого-небудь процесу.

Виклад результатів теоретичного дослідження. Ґрунтуючись на проведеному аналізі понять “суб’єкт” і “автор”, можна виділити основні відмінності в їх характеристиках, а також в психологічних особливостях прояву особистості як суб’єкта життєдіяльності і як автора життєтворчості, автора життєвого задуму.

На відміну від суб’єкта, що завжди припускає наявність об’єкту, який є розташований поза межами суб’єкта, людина, як автор життєтворчості, є вільна обирати, яким способом і на якому “матеріалі” реалізовувати задум твору, для чого не потребує наявності об’єкта. Суб’єкт може виступати в цій якості для різних видів діяльності, в якій він виявляється і змінюється, взаємодіючи з об’єктом. Використання ж поняття діяльності стосовно життя людини позбавляє її “власне людського” (в англ. human being, тобто буття людиною), духовного, етичного.

Суб’єкт не може обирати, оскільки він включений у причинно-наслідкові зв’язки (хоча і особливого характеру, при яких він може виступати сам причиною для іншого).

Суб’єкт не здібний до породження сенсу, оскільки поле його реалізації – діяльність, граничною причиною якої є мотив як опредмечена потреба. Авторство життя розриває формальний причинно-наслідковий зв’язок життєвого шляху, відкриває можливість вчинкам як унікальним граничним переживанням, що поєднують в собі завершення одного етапу особистісного розвитку і початок наступного.

Про суб’єкта життя можна сказати, що “істинне творче самовираження повинне ґрунтуватися на правильному *віддзеркаленні* обставин і наслідків власної поведінки, на віддзеркаленні об’єктивних законів дійсності” [10, С. 105], а життя суб’єкта предстає як “*ланцюг завдань*, що є типовими для певного віку або виникають при зіткненні з різними обставинами” [10, С. 107]. Якби Христос, як суб’єкт життя,

слідовав цьому “істинно творчому” шляху, заснованому на “правильному віддзеркаленні обставин і наслідків своєї поведінки”, загальноєвропейська культура не отримала б гуманістичної спрямованості, заснованої на християнському світогляді. Автор не вирішує завдань, він обирає і приймає відповідальність за свій вибір та його наслідки.

Суб’єктом може бути дитина, автором – тільки зріла людина. Дитина може ініціювати зміни і здійснювати та ставати особистістю в діяльності, реалізуючи так часто критикований у вітчизняній науці принцип екзистенціалізму “існування передре сутності”. Автор створює свою сутність в творі, яким є він сам і його життя.

Суб’єкт в становленні проходить через нормативні кризи, зосереджуючись на рамках “тутешнього”, матеріального світу, виробляючи “успішні життєві стратегії”, тоді як автор переживає граничні ситуації, в яких усвідомлює свою обмеженість і концентрується на розширенні контекстів осмислення світу, серед яких основними є культурний та духовний.

Основні висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведений аналіз понять “суб’єкт” і “автор” дозволяє дійти наступних висновків.

Використання поняття “суб’єкт” при визначенні ролі особистості по відношенню до процесу життєтворчості представляється недостатньо коректним, оскільки приводить до редукції особистості до однієї з її форм прояву, а саме до розгляду її як ініціатора якого-небудь процесу, як правило, діяльності і специфічної її форми – пізнання. Крім цього, поняття “суб’єкт” не зачіпає смисловий, духовний, екзистенційний виміри особистості.

Використання поняття “автор” для характеристики особистості, як творця свого життя, дозволило встановити наступні його психологічні особливості:

1. Автором життєтворчості виступає тільки зріла особистість.
2. Особистість, як автор свого життя, породжує задум життєтворчості в екзистенційному акті вибору, пов’язаному із прийняттям відповідальності за нього.
3. Становлення особистості автором свого життя пов’язане з переживанням граничних ситуацій і трансценденцією за межі буденного, обивательського існування.

4. Автор життя реалізує трансценденцію в розширенні контекстів осмислення світу, в першу чергу, культурного і духовного.

Розгляд особистості, як автора життя, а не суб'єкта життєдіяльності, дозволяє намітити подальші перспективи дослідження життєтворчості, а саме – виділити умови становлення особистості автором себе і свого життєвого проекту, серед яких важливе місце займають граничні ситуації, відомі в психології як екзистенційні кризи.

Список використаних джерел

1. Абульханова К.А. О субъекте психической деятельности. – М.: Наука, 1973.
2. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания: Избранные психологические труды. Гл. IV. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека. – М. – Воронеж, 1996. – С. 196-280.
3. Анцыферова Л.И. Психологическое содержание феномена “субъект” и границы субъектно-деятельного подхода // Проблема субъекта в психологической науке. – М.: Академический проект, 2000. – С. 27-41.
4. Брушлинский А.В. Психология субъекта. – М., 2003.
5. Брушлинский А.В. “Психология субъекта” (страницы последней книги А.В. Брушлинского: глава вторая “Психология и тоталитаризм”) // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24 – № 2. – С. 7-14.
6. Волкова Е.Н. Субъектность как деятельное отношение к самому себе, к другим людям и к миру // Мир психологии. – 2005. – № 3 (43). – С. 33-40.
7. Воробьева Л.И. Субъект и/или автор (о категориях гуманитарной психологии) // Вопросы психологии. – 2004. – № 2. – С. 149-158.
8. Карпинский К.В. Человек как субъект жизни. – Гродно: ГрГУ, 2002.
9. Ларцев В.С. Социальные и культурные детерминанты формирования личности: Монография. – К.: Принт-Экспресс, 2002.
10. Логинова Н.А. Жизненный путь как проблема психологии. // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С.103-109.
11. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984.

12. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. посібник / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін. – К., 1996. – 792 с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000.
14. Сергиенко Е.А. Природа субъекта: онтогенетический аспект // Проблема субъекта в психологической науке. – М.: Академический проект, 2000. – С.184-202.
15. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении. – К.: Просвіта, 1996.

The use of the concept “author” for determination of the role of personality in the life-creation process allowed to select the psychological features of personality as the creator of the own life: maturity, capacity for a choice, acceptance of responsibility and transcendence. The further prospects of research of life-creation are related to consideration of existential crisis as terms of personality becoming by the author of life.

Key words: personality, subject, life-creation, necessity, self-organization.

Отримано: 3.10.2008.

УДК 378(477-25)“17”:159.9.07

Ю.Т. Рождественський

До проблеми історико-психологічної реконструкції психологічної спадщини Києво-Могилянської академії другої половини 18-го століття: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті порушується питання про статус Києво-Могилянської академії другої половини 18-го – початку 19-го ст. Констатується, що на сьогодні психологічні уявлення, що містяться у філософських курсах залишаються маловивченими. Робиться висновок про неможливість створення цілісної картини становлення й розвитку